Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

ISSN: 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

Aralık / December 2019, 27 : 501-528

**Câhiliyeden İslâm’a, Yesrib’den Medine’ye Sünnet’in Toplumu Dönüştürmesi:
Sünnet Sosyolojisi Açısından Bir Değerlendirme**

From the Jähiliyya to İslâm and from Yesrib to Medīna: The Transformation of the Society by
the Sunnah: An Evaluation in Terms of Sociology of Sunnah

Ali COŞKUN

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Prof. Dr, Marmara University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion

Istanbul/Turkey

alicoskun64@hotmail.com

Büşra KUTLUAY ÇELİK

Dr., Kartal Yıldız-Ahmet Arayıcı Anadolu Lisesi Kartal-İstanbul,
İstanbul, Türkiye

Dr., Kartal Yıldız-Ahmet Arayıcı Anatolian High School, English Teacher,
Istanbul, Turkey

busra_kutluay@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0664-2955>

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29228/tbd.2007.39843>

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20 Kasım / November 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 27 Aralık / December 2019

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2019

Cilt / Volume: 27

Sayfa / Pages: 501-528

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences.

All rights reserved. www.toplumbilimleri.com

Câhiliyeden İslâm'a, Yesrib'den Medine'ye Sünnet'in Toplumu Dönüştürmesi: Sünnet Sosyolojisi Açısından Bir Değerlendirme*

Öz: Sünnet Sosyolojisi, “Sünnet'in İslâm toplumunu dinî, kültürel, sosyal açılardan değiştirip dönüştürmesi, hayatın hemen her alanı ile ilgili düzenlemeler getirerek yeni bir yapılanma başlatması; zihinlerde, kalplerde, inanç ve uygulamada köklü değişimler gerçekleştirmesi” olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple bu çalışmada önce İslâm öncesi Câhiliye toplumunun dinî, kültürel, sosyal ve ticârî yapısı ve uygulamaları zikredilerek Sünnet'in bunlara karşı tutumu üzerinde durulacaktır. Esasen Sünnet, hazır bulduğu inanç, ibadet ve âdet ve uygulamalara karşı üç biçimde tavır geliştirmiştir: Bunlar; Sünnet'in bazı Câhiliye inanç ve uygulamalarını kökünden reddetmesi, Sünnet'in bazı Câhiliye inanç, ibadet ve uygulamalarını olduğu gibi ibka etmesi, Sünnet'in bazı Câhiliye inanç ve uygulamalarının İslâm'a uymayan kısımlarını düzelterek ıslah etmesi şeklinde özetlenebilir.

Bu çalışmamızda konumuza zemin teşkil etmesi bakımından önce Câhiliye ve Sünnet kavramları üzerinde kısaca bilgi verilecek, ardından Mekke'den Yesrib'e, Yesrib'den Medine'ye toplumsal değişimin dinamikleri ile sosyal süreçler üzerinde durulacaktır. Metot olarak Câhiliye dönemi ve İslâm dönemi mukayeseli olarak ele alınacak, bu suretle iki paradigmanın yaklaşımını daha somut olarak tespit etme mümkün olabilecektir. İlgili dönemlere dair erken dönem tarih kaynakları ve hadis literatüründeki veriler, sosyolojinin işlevsel paradigma prensiplerine göre yorumlanıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sünnet Sosyolojisi, Hz. Peygamber, Câhiliye, Değişim, Toplum

From the Jāhiliyya to Islām and from Yesrib to Medīna: The Transformation of the Society by the Sunnah: An Evaluation in Terms of Sociology of Sunnah

Abstract: Sociology of the Sunnah can be depicted as the Sunnah transforms Islamic society from religious, cultural and social perspectives, and introduces regulations in almost every field of life; makes radical changes in the minds, hearts, beliefs and practices. Therefore, in this study, the religious, cultural, social and commercial structure and practices of pre-Islamic Jāhiliyya (ignorance) community will be mentioned and the attitude of Sunnah towards them will be emphasized. Essentially, the Sunnah developed three attitudes towards beliefs, worships and customs and practices that it found in Jāhiliyya society. The Sunnah's fundamental rejection of some beliefs and practices of Jāhiliyya term, The preservation of the Sunnah some beliefs, worships and practices of Jāhiliyya, the correction of the Sunnah some beliefs, worships and practices of Jāhiliyya that are opposite of Islamic principles.

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Ali Coşkun'un danışmanlığında 2019 yılında tamamlanmış olan “Sünnet Sosyolojisi” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

In order to provide a basis for our subject, firstly, the concepts of Jähiliyya and the Sunnah will be briefly explained, then the dynamics of social change and social processes from Mecca to Yesrib, from Yesrib to Medina will be discussed. As a method, the period of Jähiliyya and Islamic period will be considered as comparative and thus the possibility of determining the approach of the two paradigms will be considered more concretely. Early historical sources related to the relevant periods and the data in the hadith literature will be interpreted and evaluated according to the functional paradigm principles of sociology.

Keywords: Sociology of Sunnah, The Prophet Muhammad, Jähiliyya, Transformation, Society

GİRİŞ

“Sünnet'in toplumu dönüştürmesi” meselesinin Sünnet Sosyolojisi açısından değerlendirilmesine geçmeden evvel konumuzla alâkalı şu üç temel problemin tartışılması gerekmektedir: Sünnet'ten tam olarak neyin kastedildiği, Sünnet-Gelenek ilişkisi, Sünnet Sosyolojisinin mahiyeti ve mümkün olup olmadığı.

Sünnet, Kırbaçoğlu'nun yaptığı gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendi döneminde İslâm toplumunu akide, ibadet, tebliğ, eğitim, ahlâk, hukuk, siyaset, ekonomi gibi çeşitli alanlarda bireysel, toplumsal ve evrensel boyutta hayatın her alanında esas aldığı ilke ve prensipler ile bir zihniyet ve dünya görüşü oluşturması¹ olarak değerlendirilebilir. Sünnet'in tarihî alanda bilginin somut açılımı olduğunu söyleyebiliriz.

İkinci mesele, Sünnet'in Resûl-i Ekrem ile birlikte Arap toplumunda geçmişi reddederek oluşup oluşmadığıdır. Bu husus tartışılmışsa da Sünnet'i, Câhiliye döneminden tamamen kopuk olarak değerlendirmek isabetli değildir; zira Sünnet'in Câhiliye döneminin İslâm'a uygun olan gelenekleriyle bir problemi bulunmamaktadır, dolayısıyla Allah Resûlü onları devam ettirmekte bir mahzur görmemiştir.

Üçüncü mesele Sünnet-gelenek ilişkisidir. Peygamberler atlarının dinine sahip çıktıklarını iddia eden kavimlerine karşı, onlara ataları bâtil bir yolda idilerse yine onları takip edip etmeyecekleri² sorusunu sorarak Gelenek'in değerinin İslâm'a uygun olması ile mümkün olduğuna vurgu yapmışlardır. Bu sebeple peygamberler tevârüs edilen gelenekler hususunda seçmeci davranmışlardır. Önceki peygamberlerin kaybolan ve unutilan sünnetleri müteakip peygamberler tarafından yeniden gündeme getirilmiş, zamanla bir gelenek oluşturularak onlara hayatiyet ve devamlılık kazandırılmıştır. Tekin'in ifadesiyle

¹ M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet-Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 104.

² el-Mâide 5/104; Hüd 11/87; el-Kasas 28/36.

“Her din bir kültür oluşturur; bu gayet normal bir durumdur. Fakat dinin tamamen bir kültürel öge olarak görülmesi farklıdır.”³

Sünnet sosyolojisinin mahiyeti ve imkânı da tartışılan hususlardandır. Aslında tartışma, seküler bir bilim olan sosyoloji ile tamamen olmasa da vahy-i bâtin/ vahy-i gayr-i metlûv olarak değerlendirilen Sünnet'in⁴ bir arada nasıl mütalaa edileceğidir. Tekin, İslâm sosyolojisinin, müslüman toplumlarında genel olarak din-toplum ilişkilerini, değişimleri, sorunları ve bunların nereden kaynaklandıklarını konu edindiği esas alındığında⁵ dünya ve ahiret saadetini temin etmek üzere gönderilen Kur'ân'ın somutlaşmış hâli olan Sünnet'in asıl objesinin toplum olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Ayrıca Allah'ın kâinatın hâlikı olduğu, ona devamlı müdahalede bulunduğu, koyduğu ilahî kanunlarla (sünnetullah) nizamını temin ettiği dikkate alındığında Allah Teâlâ'dan kopuk bir bilim anlayışı düşünmek isabetli değildir.

İslâm sosyolojisinin konusu; İslâm'ın toplumla buluşmasından itibaren meydana gelen sosyal olaylar, formlar, değişimler, gruplar, dış etkiler, mezhepler, prototipler, fıkıh, kelim vb. ilmi birikimlerin yapısı, İslâm anlayışları ve buna etki eden nedenler ile anlam dünyası, dünya görüşü, olgular, semboller vb. tüm dinî sosyal olaylardır.

Şu hâlde İslâm Sosyolojisi, İslâmî normları müsellemler kabul ederek toplumda, müslüman hayatında görülen uygulamaları ve anlayışları tasvir edip anlamlandırmaya ve tahlil etmeye çalışır. İslâm-toplum ilişkisinden doğan içtimâî hâdiseler, değişimler, dinî ve sosyal gruplar, İslâm anlayışları ve bunların toplumdaki tezâhürleri, paradigmlar, olgu ve semboller, kısaca yaşanan İslâm'ın sosyolojik açıdan tahlil edilmesi, norm-pratik ilişkisi, çıkan çatışmaların altındaki sosyal faktörler İslâm Sosyolojisi kadar onun bir alt dalı olarak değerlendirilebilecek olan Sünnet Sosyolojisini de ilgilendirmektedir.

Aşağıda Sünnet'in Câhiliye toplumunu, hangi ilkelerle ve nasıl değiştirdiği hayatın değişik alanları üzerinden ele alınacaktır. Önce Câhiliye kavramı üzerinde durmamız gerekmektedir.

1. CÂHİLİYE KAVRAMI

Câhiliye kelimesinin anlamı ile ilgili dilbilimciler arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Arap dilbilimciler bu kavramın aslının “cehile” olmasından dolayı ilmin zıddı ve hafif meşreplik⁶ anlamına geldiğini iddia etmişlerdir. Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108)

³ Mustafa Tekin, “Sünnet Sosyolojisinin İmkânı -İslam Sosyolojisine “Sünnet”ten Başlamak”-, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, sayı: 23 (2011): 13.

⁴ Geniş bilgi ve tartışmalar için bk. İbrahim Kutluay, “The Relationship Between The Sunnah and The Wahy and Its Effects on The Authority of Sunnah According To Some Contemporary Scholars”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (2019), 18-19.

⁵ Tekin, “Sünnet Sosyolojisinin İmkânı”, 10.

⁶ Necmeddîn Muhammed b. Yahya Firuzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhîd*, Kahire, ts, 1: 58; Ramazan Altıntaş, “Câhiliye Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmi Dergi*, 37/1 Ankara 2001, 61.

ise cehlin üç mânası olduğunu, “nefsin bilgidен yoksun olması”⁷ durumunun bu anlamlardan biri olduğunu belirtmiştir.

Allah'ı hakkıyla bilmeyen, ona şirk koşan ferdî ve sosyal hayatta nizam, sulh ve sukûn tanımayan, güçlü ve asili haklı sayan, adaletten uzak fertlerden oluşan topluma ve böyle bir hayat tarzına ve döneme Câhiliye denilmektedir.⁸ Câhiliye'nin câhil ve bilgisiz olmak değil, Allah'ı ve Resûl'ünü tanımamak anlamıyla daha fazla alâkasının olduğu, Câhiliye'nin okur-yazarlıkla bir alâkasının bulunmadığı, Allah'ı tanımamak ve küfür de inat etmek anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Philip K. Hitti ticaretle uğraşan, edebiyatta son derecede ileri bir seviyede olan Arapların bilgisiz ve barbar olduklarını söylemenin mümkün olmadığına dikkat çekmiştir. O, Câhiliyeyi “Arap yarımadasında ilahî kanunların, Allah'tan vahiy alan bir peygamberin ve vahye dayanan bir mukaddes kitabın bulunmadığı devre” olarak nitelendirmektedir.⁹ Bu kavram Arapların İslâm'dan önceki hayatlarını ifade etmekte olup İslâm'ın zuhûruna yakın yaklaşık yüz yıllık dönemi kapsamaktadır.

Câhiliye kelimesinin Kur'ân ve Sünnet'teki kullanımına gelince; söz konusu kelime, Kur'ân'da, câhiliye taassubu,¹⁰ düşüncesi,¹¹ idaresi¹² ve kadınların hafif meşrep davranışları¹³ gibi konularla ilgili olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) kişinin soyu, ırkı ve rengiyle övünmesini, başkalarını bu hususlardan dolayı aşağılamasını şiddetle kınamıştır. Nitekim Ebû Zer, Bilal-i Habeşî'yi annesinin rengi dolayısıyla kınaması üzerine durumu öğrenen Allah Resûlü, Ebu Zer're “*Ya Ebâ Zerr, sen adamın annesine mi sövdün? Sen hâlâ kendisinde Câhiliye olan birisin!*”¹⁴ buyurmuş, ırkı ve rengi dolayısıyla insanları değerlendirmenin İslâm'la bağdaşmadığına vurgu yapmıştır.

Hülâsa Allah'ın koyduğu ilklere zıt olan her türlü hareket Câhiliye olarak adlandırılabilir.¹⁵ Bunların en büyüğü ise Allah'a şirk koşmak, onun sıfatlarını Onun dışındaki bir varlığa ve sisteme nispet etmektir. Kur'ân ve Sünnet Câhiliyeyi, câhilî davranışları ortadan kaldırmak için gelmiştir.

⁷ Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (İstanbul 1986), 143; Altıntaş, “Câhiliye Toplumunda Kadın”, 61.

⁸ Geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1993), 7: 17.

⁹ Philip K Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul 1995), 1: 132-133; Altıntaş, Ramazan, “Câhiliye Toplumunda Kadın”, 62.

¹⁰ el-Fetih 48/26.

¹¹ Âl-i İmrân 3/154.

¹² el-Mâide 5/ 50.

¹³ el-Ahzâb 30/ 32-33.

¹⁴ Buhârî, “İmân”, 22.

¹⁵ İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Târihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 1: 381.

2. CÂHİLİYE KÜLTÜRÜNÜN ÖZELLİKLERİ

Esasen *kültür* kavramı ile “bir toplumu oluşturan insanların ürettiği, ortaya çıkardığı her şey” kastedilir. Kültür tek tek şahısların işi olmayıp “var olma gücünü gösteren bir toplumun, varlığını sürdürürken ortaya çıkardığı her şey”i ifade eder.¹⁶

Câhiliye dönemi Araplarının hayatlarıyla ilgili her türden maddî, manevî, dinî, ictimâî unsurlar, onların kültürleri içinde değerlendirilebilir. Nitekim Hüseyin el-Hac bu durumu Câhiliye kültürü, Hicaz bölgesindeki putperest Arapların *vürûd* asrındaki¹⁷ hayat tarzı, “o toplumdaki her türlü ictimâî yapı ve kurum, örf-âdet, inanç, anlayış ile ilmî, fennî, tarihî birikimi” olarak nitelendirmiştir.¹⁸ Bu tanımdan çıkarılacak en net sonuç ise Arapların Câhiliye dönemindeki hayatlarının içinde yer alan her türlü maddî, manevî ve sosyal unsurların onların kültürünü oluşturduğudur.

Câhiliye kültürü öğelerinin bir kısmı İslâmî ilkelere zıt düştüğü için menfi kabul edilip reddedilir; İslâmî ilkelere uyanlar ise korunup muhafaza edilir. Meselâ putları aracı sayıp Allah'a şirk koşmak, onlara perestîş edip kendilerine şefaatçi olacaklarını sanmak, onlardan yardım ummak, önlerinde fal okları atarak gelecekle ilgili birtakım bilgiler çıkarmaya çalışmak, çok evlilik, farklı farklı nikâh çeşitleri, evlatlığı gerçek oğul kız gibi saymak, soyuyla övünmek İslâm'ın reddettiği Câhiliye uygulamalarına örnek olarak zikredilebilir. Zira Câhiliye toplumuna putperest inancı hâkim olup her kabilenin hem kendi hem de diğer kabilelerin putlarına saygı gösterme zorunluluğu vardı.¹⁹ Câhiliye toplumu putları bir ilâh olarak görmekten ziyade, onları ruhsal varlıkların somut bir sureti olarak nitelendirirdi. Putlar, kabileler için bağımsızlıklarını ve atalarıyla daimî ve güçlü bir bağa sahip olmalarını sağlayan bir simgelerdi. Ayrıca zina, kız çocuklarının büyüdüklerinde ailenin namusu lekeleyebilecekleri ve açlık korkusu gibi sebeplerle onları küçükken gömerek öldürme, faiz, *asabiye*, güçlülerin zayıfları ezmesi, zorbalık, zulüm, haksızlık; adalet, sulh ve nizamdan yoksunluk, çapulculuk, insan haklarını çiğnemek, insanların soy, renk ve dillerinden dolayı ayıplanması veya üstün görülmesi gibi inanç ve davranışlar, İslâm'ın reddedip ortadan kaldırdığı menfî Câhilî kültür unsurlarına örnek olarak zikredilebilir.

¹⁶Tahsin Görgün, *İlâhî Sözün Gücü* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003), 141. E. Sapir'e göre “Kültür, insanın hayatında ictimâî yoldan tevârüs ettiği maddî ve manevî her unsuru ihtiva eder.” Bk. Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, 34; Murat Sarıcık, *İslâm Öncesi Dönem Câhiliye Kültürü*, (Fakülte Kitabevi, Isparta 2002), 6: 1. Bu tanımdan kültürün nesilden nesile sosyal yolla aktarılacak miras bırakılan maddî ve manevî her türlü öğeyi içerdiği anlaşılmaktadır. Yani kültür içerisindeki her bir öğe bir topluma atalarından kalan mirası olup onların aynası görevini görmektedir. A. B. Tylor'a göre kültür; “bilgiyi, imanı, sanatı, ahlâkı, örf ve âdetleri, ferdin mensup olduğu cemiyetin bir uzvu olması itibarıyla kazandığı itiyatlarını ve bütün diğer maharetlerini ihtiva eden girift bir bütündür.” Bk. Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1989), 34.

¹⁷Vahyin indiği dönem.

¹⁸Fatma Aydın, *Hicaz Bölgesi Câhiliye Kültürü Çerçevesinde Hadislerde Sosyal Gerçeklik* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi 2015) 18 (Hüseyin el-Hac, Hadâratü'l-Arab, 19'dan naklen).

¹⁹Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa, “Kur'ân-ı Kerim'deki Aşiret, Kabile ve Kureyş Kavramlarının Din Sosyolojisi Açısından Tahlili”, *Journal of Islamic Research*, 14/ 3-4 (2001): 451.

Öte yandan hürriyetlerine düşkünlük, yiğitlik, mürüvvet, kavgada cesaret, felaket anında sabır, zayıfı korumak, haksız olan güçlüye karşı çıkmak, cömertlik, ahde vefa, misafirperverlik, kendilerine sığınanları himaye etmek, kanaatkârlık, sabır, hac menâsikini ifa etmek, haram aylara hürmet etmek gibi Câhiliye Araplarının erdem ve uygulamalarını İslâm muhafaza ve teşvik etmiştir. Zira bunlar, Hz. İbrahim'den kalan erdemler olup bazılarına bâtil uygulamalar karışmış olsa da "Arapların faziletleri"dir (Fedâilü'l-Arab).²⁰

3. SÜNNET'İN CÂHİLİYE İNANÇLARINA KARŞI TUTUMU: CÂHİLİYE'DEN İSLÂM'A

Sözlükte "yol, âdet, tarz, kanun, gidişat"²¹ gibi anlamlara gelen Sünnet terim olarak, Hz. Peygamber'den sâdır olan söz, fiil ve takrirlerle, O'na ait sıfatlar olarak kabul edilmektedir. Bu mânada Sünnet, "Hadis-i nebevî" ile eş anlamlıdır.²² Sünnet kelimesi, sahâbe ve selevin dilinde tekil ve elif-lâm takısıyla mârife olarak söylenildiğinde bu, Resûlullah'ın (s.a.v.) sünnetini ifade eder. Onunla Yüce Allah'ın hak dini tebliğ ettiği ve insanlara rehberlik yapmak üzere gönderilen Nebî'nin (s.a.v.) "seçmiş olduğu yol" kastedilir. Diğer bir ifade ile Sünnet, "Allah'ın dinini anlama ve onu hayattaki bütün işlere uygulamada teorik ve pratik olarak Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu nebevî yöntem" demektir.²³ Kısaca Resûlullah'ın davranışları Sünnet, sözleri ise hadis olarak nitelendirilebilir.

İslâm, Allah'ın sıfatlarını onun dışında bir varlığa nisbet etmek anlamına gelen *şirki* ortadan kaldırmak ve tevhidi yeryüzüne hâkim kılmak için gelmiştir. Bu sebeple o, insanları Hz. Âdem'den bu yana bütün peygamberlerin tebliğ ettiği ortak dinin adı olan İslâm'a, eşi ve benzeri olmayan tek bir Allah'a kulluğa çağırmıştır. Kur'ân ve Sünnet, insanları önce şirkten kurtardıktan sonra tevhid dininin ilkelerini kalplere yerleştirmeyi hedeflemiştir. "...İbrahim milletine/dinine (Hanîflik) uyun, o asla müşriklerden değildi"²⁴ mealindeki âyet, bu hakikati beyan etmektedir.

²⁰ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 42. Ancak Câhiliye toplumundaki güzel ve olumlu âdet ve ahlâkî meziyetler (cömertlik, şeref gibi) zamanla dejenere olmuş ve birtakım haramlarla ve gayri ahlâkî uygulamalarla kirletilerek erdem olma özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Mesela Câhiliye Arapları cömertlik ve misafirperverlikleriyle tanınır ve bununla övünürlerdi. Pek çok Câhiliye dönemi şiirlerinin genel temalarından biri de cömertlik ve misafirperverlikti. Ancak onların soygun, çapulculuk ve baskın yaparak elde ettikleri malları misafirlerine harcadıkları nakledilmektedir. Keza şerefli ve soylu kadınlar zinadan uzak dururken cariyelerin zinaya zorlanması tipik bir Câhiliye âdetidir.

²¹ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el- Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "Snn" (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994), 13: 6; Murteza Bedir, "Sünnet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2010), 38: 150-153; Abdülganî Abdülhâlik, *Hücciyetü's-sünne* (Riyad: ed-Dâru'l-âlemiyye li'l-kitâbi'l-İslâmî, 1415/1995), 45; Muhammad Mustafa A'zamî, *Studies In Hadith Methodology and Literature* (Indianapolis: American Trust Publication, 1978), 3.

²² Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 37; Bedir, "Sünnet", 38: 153; İbrahim Kutluay, *Şâ'da Hadis Usûlü Ehl-i Sünnet Hadis Usûlü İle Mukayeseli Bir Çalışma* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 83.

²³ Yusuf Karadâvî, *Sünnet Araştırmalarına Giriş: Sünneti Anlamada Yöntem: Sünnetin Teşri Değeri*. çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2009), 24.

²⁴ Âl-i İmrân 3/95.

Câhiliye döneminde ise bazı Araplar, Hz. İbrahim'den tevârüs edilen tevhd/Hanîf dininin farkında iseler de çoğunluk itibariyle tevhide şirk bulaştırmışlar ve Hanîf dinini tanınmaz hâle getirmişlerdir. Kâbe çevresinde müşterek büyük putlar da dâhil 360 civarındaki putun varlığı, hatta her ailenin özel putunun olması, bunların Allah indinde şefaathlerinin ve faydalarının olduğuna inanılması, Allah'a yakışmayan nitelikler atfedilmesi bunun göstergesidir.

Özetle ifade edersek temel bir prensip olarak Kur'ân ve Sünnet, Câhiliyenin güzel âdet ve inançlarını ibkâ etmiş,²⁵ bâtil ve yanlış itikat ve uygulamalarını ise iptal etmiştir. Meselâ hac ibadetin temel unsurlarından olan tavafı muhafaza ederken Kâbe'yi çıplak vaziyette ve ıslık çalıp el çırparak tavaf etme âdetini reddetmiştir. Kurban ibadetini muhafaza etmiş, ancak kurbanın putlara değil, Allah adına kesilmesi gerektiği itikadını yerleştirmiştir. Yukarıda kaydettiğimiz gibi, Sünnet İslâm'a uyan âdetleri muhafaza etmiş, zıt olanları ise kaldırmış, yerine Allah'ın rızasına uygun olanları ikame etmiştir.

4. YESRİB'DEN MEDİNE'YE: TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN DİNAMİKLERİ

4.1. Hicret ve sonuçları

Hz. Peygamber doğup büyüdüğü ve risâlet görevine başladığı Mekke'de, İslâm inkılâbını gerçekleştirecek ve İslâm devletini kuracak imkân ve zemini bulamayınca eski adıyla Yesrib'e Mekkeli Müslümanlarla (muhâcirûn) birlikte göç etmiştir. Hicretin konumuzla alakası ise hicret olayının İslâm'ın sosyal değişimde temel faktör oluşuna en iyi örneklerden biri olmasıdır. Bu mânada hicret, yeni dinin getirdiği değişimi, İslâm'ın Câhiliye dönemi diye adlandırdığı bir devirden medeniyet dönemine (Medînetü'l-fâzıla) geçişi ifade etmektedir.

Hicret yurdu olan Yesrib'de, Yemen asıllı Hazrec ve Evs şeklinde ikiye ayrılan Araplar ile Kureyza, Kaynuka ve Nadiroğulları'ndan oluşan Yahudi kabileleri yaşamaktaydı. Bunlara Allah ve Resûlü'nün çağrısına uyarak Mekke'deki evlerini, mallarını ve yakınlarını terk edip Yesrib'e göç eden muhacirler eklendi. Hz. Peygamber'in liderliğinde, aşağıda ayrıntılı olarak değinileceği üzere, şehrin adı Medine şeklinde değiştirilerek Medine site devletinin temelleri atıldı. Resûl-i Ekrem, Medine'de, Kur'ân ilkelerini dinî, siyasî, iktisadî ve sosyal hayatta tek tek uygulama fırsatı buldu.

Hz. Peygamber Medine'de öncelikle barışı, güvenliği ve siyasî birliği tesis etti. Bunun için Yahudilerle birlikte Medine Sözleşmesi'ni hazırlayıp uygulamaya koydu. Şehrin yerlilerinde olan Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki bir türlü bitmeyen Buas Savaşları'na son verdi. Mekkeli muhacirlerle Medineli ensârı birbirlerine kardeş ilan ederek paylaşmanın, dayanışmanın ve bütünleşmenin gerçek mânâda uygulamasını gösterdi. Allah Resûlü,

²⁵ Goldziher gibi bazı oryantalistlerin Sünnet'in kaynağının Câhiliye âdetleri olduğu şeklindeki iddialarının ilmi bir temeli yoktur.

bunun için baskı ve zorlama tedbirlere değil, muhacirlerin ve ensârın dinî ve aklı duygularını harekete geçirerek onları ikna etme metoduna başvurdu ve bunda başarılı oldu.

Yeni Medine toplumunun yapısı, temel prensip ve inançlara dayanan bir kurum üzerine inşa edilmişti. Oysa daha önceleri *asabiyyetin* ön plana çıktığı bir Medine toplum yapısı söz konusuydu. Bu yüzden insanlar; hürler, köleler ve mevâlî şeklinde sınıflara ayrılırken, yeni Medine toplumunda ise inançların ön plana çıktığı Müslümanlar, münafıklar ve Yahudiler şeklinde üç ana gruba ayrılmışlardı.

Öte yandan Hicretin başlamasıyla birlikte, muhacirlerin Medine'ye akın etmeleri ekonomik ve sosyal birtakım problemlere sebep oldu. Allah Resûlü'nün hicretiyle birlikte hızlanan göç hareketi sonucu Medine'ye gelenlerin pek çok şeye ihtiyaçları vardı. Hz. Peygamber kardeşlik ve yardımlaşma kurumunu oluşturarak bunlara karşı çözümler üretip etkin bir şekilde bunu devreye soktu. Resûl-i Ekrem muhacirleri çalışmaya, ticarete teşvik ederken ensârı da mü'min kardeşlerine kucak açmaya ve sadaka, yardım ve karz-ı hasen gibi müesseseleri devreye sokarak varlıklarını paylaşmaya davet etti.

Nebevî bir uygulama olarak "kardeşlik sistemi", tarihin nadir kaydettiği dayanışma ve kaynaşma kurumlarından olup Medine'de en çarpıcı ve dikkate değer değişimlerden biridir. Daha önceleri kabile yönüyle yakınlığı bulunan ya da bir anlaşma sonucu taraflar arasında ilişkiler kurulup her şartta yardımlaşmalar sağlanırken, yeni düzenlemede aileler arasında bir yakınlık veya daha öncekine benzerlik arz eden bir anlaşma olup olmamasına bakılmaksızın, "sadece inanca dayalı" bir zihniyet ve bunun neticesi olarak aileler arasında kardeşlikler kurulmuştu. Hatta kabilecilik anlayışı ile aralarında anlaşmazlıkları olanlar birbirleriyle kardeş ilan edilmişti. Bu faaliyet içerisinde yaklaşık olarak 186 aile birbirleriyle (dinî) kardeş ilan edildiler. Bu sözde ve gerçekliği olmayan bir teşebbüs olmayıp Medineli ensârın Mekkeli kardeşleriyle hemen her şeylerini paylaştıkları bir erdemliler hareketi idi.

4. 2. Uhuvvet, Sevgi ve Muhabbet

Resûlullah (s.a.v.) Medine toplumunu sağlam dinî inanç, adalet, barış, sevgi, muhabbet ve dayanışma temelleri üzerine kurmuştur. *"Birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerine şefkat hususunda mü'minler bir ceset gibidirler. Ondan bir uzuv rahatsız olursa cesedin diğer uzuvları da uykusuzluk ve humma ile ona iştirak etmeye çağırırlar"*²⁶ mealindeki hadis bu gerçeği ifade etmektedir. Müminler arasındaki dinî temellere dayanan karşılıklı sevgi toplumun sadece bir kesimini değil bütün kesimleri kuşatan bir özellik arz etmektedir.

Mükâfatını sadece Allah'tan alma, hesap günü şuuru ve ebedî hayat/ ahiret yurdunun güzelliklerine kavuşma gibi dini motivasyon mü'minlerin birbirlerinin yardımına koşmalarında ve aralarında kenetlenmelerine temel teşvik ve ikna unsuru olmuştur. Allah

²⁶ Müslim, "Birr ve's-sıla", 66-68; Nuri Tuğlu, "Hz. Muhammed'in Arap Toplumunda Meydana Getirdiği Sosyal Değişim: Medine Örneği", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler* (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi, 2001), 334.

Resûlü bunu belîğ bir tarzda “*Kul, kardeşinin yardımında olduğu müddetçe Allah da onun yardımında olacaktır*”²⁷ şeklinde ifade buyurmuştur.

Medine İslâm devletinin lideri olarak Allah Resûlü; sınıflara, asabiyete ve zenginin güçlü ve haklı olduğu bir toplum anlayışı yerine yegâne üstünlüğün Allah'ın emirlerine karşı duyarlılık ve sorumluluk şuuru (takva) esasını temel alan, fertlerin birbirini dinde kardeşler olarak gördüğü fertlerden oluşan, haklının güçlü ve adaletin hâkim olduğu bir toplum ve sistem inşa etmiştir.

Veda hutbesinde Allah Resûlü'nün ilan ettiği Arabın Acem'e (Arap olmayan), Acemin Araba takvâdan başka hiçbir üstünlüğünün olmadığı, toplumu iktisâden kemiren ve çöküşüne sebep olan Câhiliye dönemi faiz uygulamalarının ve anlayışının ayaklar altına alındığı, kadınların da erkekler gibi temel hak ve sorumluluklarının bulunduğu, insanların tarağın dişleri gibi eşit olduğu, insanın kendi kazanımı olmayan ırk, cinsiyet ve renk gibi hususlarda övünmesinin ve başkalarına karşı üstünlük taslamasının İslâm nazarında hiçbir değer ifade etmediği gibi hususlar Sünnet'in ortaya koyduğu ve gerçekleştirmeyi amaçladığı evrensel İslâmî prensiplerdir.

5. SOSYAL SÜREÇLER VE SÜNNET

5.1. Sosyal Farklılaşma ve Sünnet: Câhiliyeden İslâm'a Dinî, Sosyal ve Siyâsî Değişim

Câhiliye döneminde Mekke, oligarşik bir sistemle yönetilmekteydi. Önde gelen kabilelerin liderlerinden oluşan heyet, *Dâru'n-nedve* denilen ve meclis konumundaki mekândan Mekke'yi idare ederlerdi.

Belâzurî'nin kaydettiğine göre Dâru'n-nedve'yi Kusay b. Kilâb inşa etmişti. Onlar burada birtakım kararlar almak üzere toplanırlardı. Dâru'n-nedve'nin kapısı Kâbe'ye açılırdı. Bu kabilenin ardından Kureys, aynı yeri idare merkezi olarak kullandı. Harpler, önemli işler ve evlilikler burada kararlaştırılırdı. Bu, Kureys zamanında inşa edilen ilk idarî bina idi.²⁸ Kâbe'nin örtüsü (hicâbe), hacılara su verme işi (sikâye), hacıları doyurma (rifâde) vazifesi de Daru'n-nedve ile alâkalı işlerden olup bunlar belli kabilelere tahsis edilmişti.²⁹

Bi'set ile birlikte Allah Resûlü, Dâru-nedve'ye alternatif olarak Dâru Erkâm'ı kullandı; insanlara İslâm'ı orada tebliğ etti.³⁰ İlk Müslümanlar sayıları kırkı buluncaya kadar burada toplandılar, inen âyetler burada kendilerine tebliğ edildi ve ezberlendi. İlk

²⁷ Buhârî, “Mezâlim”, 3; “İkrâh”, 7; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 38; Tirmizî, “Hudûd”, 3; Tuğlu, “Hz. Muhammed'in Arap Toplumunda Meydana Getirdiği Sosyal Değişim: Medine Örneği”, 335.

²⁸ Ahmed b. Yahya Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâz ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-fıkr 1417/1996), 1: 53; Ahmed b. Yahya Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut, Dâru ve Mektebetü'l-hilâl, 1988), 1: 60; İbn Cerîr et-Taberî, *Târih* (Beyrut: Dâru't-türâs, 1387), 2: 259, 370; Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1412/ 1992), 2: 222.

²⁹ Taberî, *Târih*, 2: 258, 260, 370; 7: 571.

³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 86.

müslümanlar gizlice burada toplanıyorlar ve ibadet ediyorlardı. Resûl-i Ekrem'in hicret yurdunda tesis ettiği Medine site devletinin idare merkezi ise Mescid-i Nebvî idi.

Mekke'nin güçlü aileleri *oligarşik* sistemde egemen sınıfı oluşturmaktaydı. Asabiyetin (soyla övünme, ırkî dayanışma) hâkim olduğu bu toplumda kabilesi güçlü, sayı ve malca çok olan, toplumda daha fazla söz sahibi ve otoriteydi. Bununla birlikte Kusay kabilesinin liderleri ve meclis üyeleri daha fazla saygınlığa sahipti. Toplum hürler, köleler ve mevâlî şeklinde sınıflara ayrılmıştı. Kimi kimsesi olmayan garipler, öksüz ve yetimler, bir kabileye mensup olmayanlar ve köleler toplumda değersizdi ve söz hakkına sahip değillerdi. Köleler pazarlarda alınıp satılan bir metâ idi. Onlar, Hz. Hatice'nin Zeyd b. Hârise'yi Allah Resûlü'ne hediye etmesi gibi, başka birine hediye olarak verilebilirlerdi.³¹ Ayrıca onlar mehir yerine de tutulabilirlerdi. Becerikli ve bir sanatı olanlar bununla meşgul olur, bazıları ise ticaret yaparlardı.

Köleler kendilerini satın alan efendilerinin her zaman yanlarında olduğu gibi savaşlara da onlarla birlikte katılırlardı. Kölelerin konumu hürlerle aynı olmadığından cezaları da onların aldıklarının yarısı kadar olurdu. Cariyelerden olma çocuklar da anneleri gibi esir olarak kabul edilir ve kendilerine yapılan her türlü davranıştan sahiplerine hiçbir yükümlülük yüklenmezdi.

Azadlı köle anlamına gelen mevlâ (ç. mevâlî) aileden biri olarak görülür, köle ve hür sınıfının arasında bir yere sahip olurdu. Ancak evlilik durumunda mevâlînin hür bir kızla evlenmesine müsaade edilmez ve ceza almalarını gerektiren bir suç işlediklerinde ise hürlerin yarısı kadar ceza alırlardı.³²

İdareci sınıfının hanımları ve kızları ile Mekke, Medine ve Taif'de yaşayan zengin, hür ve şehirli kadınlar toplumda diğer kadınlara nisbetle daha ayrıcalıklı bir konumda idiler. Onların dışındakilerin durumu ise içler acısıydı. Türü baskılara maruz bırakılan kadınlar, miras gibi pek çok haktan mahrumdu.³³ Kadınlarda durum böyleyken bazı bölgelerde aile reisleri, küçük kız çocukları ailenin şerefine leke sürer, namusunu koruyamaz, kaçırılıp câriye olarak kullanılır şeklindeki endişelerle bazı aileler kız çocuklarını diri diri toprağa gömerek öldürüyorlardı.³⁴ Ayrıca büyüdüklerinde savaşta kabilelerini koruması, erkek çocuklarının kızlara tercih edilme sebepleri arasındaydı. Bütün bunlar sebebiyle erkek çocuğu olunca gurur duyup sevinen baba, kız çocuğu olunca utanç duyardı.

Câhiliye döneminde şeref ve izzet, asabiyete (mensup olunan kavim ve kabile), zenginliğe, evlat çokluğuna ve kavminin ve atalarının başarılarına göre belirleniyordu. Daha

³¹ Allah Resûlü, Zeyd'i satın alıp azat etti, sonra da onu evlat edindi. İbn Habîb el- Bağdâdî. *el-Muhabber*. thk. Dâru'l-âfâk el-Cedide, (Beyrut ts.), 1: 128.

³² Günaltay, "Kabile'l-İslâm Araplarında İctimai Aile", 84-85; Ali Kapar, "Asr-ı Saadet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler". *Asr-ı Saadet'te İslâm* (İstanbul: Madve Yayınları, 1995), 2: 326.

³³ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 1: 236.

³⁴ en-Nahl 16/58-59; et-Tekvîr 8/81. İbn Saîd el-Endülûsî, *Neşvetü't-turab fî târih câhiliyyeti'l-Arab*, thk. Nusret Abdurrahman (Ammân: Mektebetü'l-Aksâ, ts.), 367.

önce ifade ettiğimiz üzere Sünnet, bu hiyerarşik yapıyı iman ve takvâyı merkeze alarak değiştirmiş, üstünlüğün asabiyet, mal çokluğu, fizikî görünüm, soy-sop gibi hususlarda olmadığı inancını zihinlere yerleştirmiştir. Nitekim Kur'ân'da, *"Sizin Allah nezdinde en üstün olanınız Allah'ın emirlerine karşı en saygılı (takvâ) olanınızdır"*³⁵ buyurulması, üstünlüğün temel ölçütünü ortaya koymaktadır. İman etmemeleri sebebiyle Hz. Nuh'un oğlunun³⁶ ve Hz. Lût'un eşinin³⁷ onların ehl-i beytinden sayılmamaları, buna karşılık İranlı olmasına rağmen Selmân-ı Fârisî'nin Ehl-i beyt'ten kabul edilmesi yukarıda sözünü ettiğimiz, Allah katında velî olmanın iki temel şartı olan iman ve takvâdan kaynaklanan üstünlük ölçüsünün bariz örnekleridir. *"Başınızda Habeşli bir köle bile olsa (toplumda kaos, düzensizlik, otorite boşluğu olmaması için) itaat ediniz"*³⁸ buyurulması, Allah Resûlü'nün bir köle olan Zeyd b. Hârise'yi evlatlık edinmesi,³⁹ onun oğlu Üsame b. Zeyd'i Aşere-i mübeşşere dururken ordunun başına komutan tayin etmesi, Habeşli köle Bilâl-i Habeşî'yi müezzini olarak istihdam etmesi, Allah Resûlü'nün üstünlüğün asabiyet, zenginlik, toplumsal statü, mal çokluğu gibi hususlarda olmadığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Keza namazda bir kavmin efendisiyle bir kölenin aynı safta olabilmesi, Kur'ân ve fıkıh bilgisi en fazla olanın namazda imâmete geçmesi ve görevlerin liyâkate göre dağıtılması Sünnet'in toplumsal değişimi hangi ölçüleri esas olarak gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır.

5.2. Sosyal Bütünleşme ve Sünnet

İslâm'ın temelini teşkil eden "tevhîd inancı", sosyal bütünleşme ve kaynaşmayı sağlamada asıl bir unsur ve prensip konumundadır. Nitekim Günay'a göre İslâm, değişen sosyal ve kültürel şartlara ve farklara uymada harikülâde bir intibak kabiliyetine sahip olup bu dinin akîdesinin temelini oluşturan "Tevhîd" yani "Birlik" inancı, en mükemmel ve ideal bir sosyal kaynaşma, kenetlenme, birleşme ve bütünleşme prensibidir.⁴⁰

Kur'ân'da müminlere topluca Allah'ın ipine sarılmalarının emredilmesi,⁴¹ onların bir binanın tuğlalarına benzetilerek⁴² birbirlerine kenetlenmelerinin önemine dikkat çekilmesi, son tahlilde söz konusu bütünleşmenin dinî temellerini belirlemektedir. Allah, bütün mü'minleri iman edenler olarak nitelendirip onlara *"Ey imân edenler!"* şeklinde hitap etmesi, onları tek grupta mütalaa ettiğini göstermekte ve imanın din kardeşliğinde asıl unsur oluşuna dikkatleri çekmektedir. İnsanları dine davet ederken Allah Teâlâ'nın âyete *"Ey İnsanlar!"* şeklinde genel bir hitap ifadesi ile başlaması, Kur'ân ve Sünnet'in, ırk, cinsiyet, sosyal, kültürel ve sosyo- ekonomik farklılıkları bir yana bırakarak bütün gruplara,

³⁵ el-Hucurât 49/13.

³⁶ Hûd 11/46.

³⁷ el-Hicr 15/60.

³⁸ Ebû Dâvûd, "Sünne", 6; İbn Mâce, "Mukaddime", 6.

³⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 1: 85.

⁴⁰ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 348-350.

⁴¹ Âl-i İmrân 3/103.

⁴² es-Sâf 61/4; Müslim, "Birr ve's-sıla", 66-68; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409) 7: 89.

tabakalara veya çevreden kişilere hitap ettiğini ve belli bir sosyal tabakayı ve ictimâî kategoriyi esas almadığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Şu hâlde evrensel bir din olarak İslâm'ın ve onun yüce kitabının muhatabı, bütün insanlardır. Bu bakımdan onun hitabı belli bir millet, coğrafya ve sosyal çevre ile sınırlandırılmaz. Kur'ân'ın bu kuşatıcı ve genel hitabı, muhataplarının bu mesaj etrafında sosyal bütünleşmeyi sağlamalarını teşvik ve temin fonksiyonu da icra etmektedir. Söz konusu âyetlerde insanlar ırk, renk, dil ve diğer coğrafi ve kültürel unsurlara göre değerlendirilmez ve kategorileştirilmezler. Yukarıda da vurguladığımız gibi hitap geneldir; zira topyekûn insanlığın selamet ve kurtuluşu hedeflenmektedir. Buna göre bir kimse iman etmişse artık diğer mü'minin dinde kardeşidir ve kardeşlerinin birbirlerine karşı sorumlulukları vardır. *"Mü'minler ancak kardeşlerdir, kardeşlerinizin arasını düzeltiniz"*⁴³ mealindeki âyet, bu durumu tespit etmektedir.

Ayrıca Kur'ân'ın, ilim, zikir, namaz, oruç, zekât, sadaka, hac, kurban gibi emirleri, bu konudaki teşvik ve tavsiyeleri, koyduğu yasaklar İslâm toplumundaki sosyal bütünleşmeyi sağlamaya yöneliktir.⁴⁴ Bütün bu âyetlerden anlaşılan, mü'minler çeşitli ülke, kültür, sosyal çevreden olsalar da aynı dinin mensupları olmaları yönüyle kardeşlerdir. Bu bakımdan mü'minler din kardeşliği hukukuna riâyet etmeli, birbirleriyle kaynaşmalı ve birbirlerine kenetlenmelidirler.

Kur'ân'da pek çok âyette sosyal birlik ve bütünlük vurgulanmaktadır. Kur'ân, takvânın dışında diğer farklılıkların hiçbir öneminin olmadığı prensibini vaz etmekte⁴⁵ ve insanları, temeli sevgi ve dostluk olan birlik ve beraberliğe davet etmektedir. Aynı mesajı ihtiva eden *"Allah'a ve Resûlüne itaat edin, sakın ayrılığa düşmeyin"*⁴⁶ âyeti de aynı şekilde birlik olmanın ve kardeşliğin Allah ve Resûlü'nün buyruğu olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁷

Yukarıda değindiğimiz sosyal bütünleşmeye dair Kur'ân'ın emir ve tavsiyelerine paralel olarak Allah Resûlü aynı gayeye hizmet etmek üzere "ümme bilinci"ni oluşturmaya gayret etmiştir. Nitekim o, Câhiliye'den kalma ırka, mensup olduğu klana, sahip olduğu mal ve evlat gibi insanın kesbi olmayan unsurlara dayalı üstünlük anlayışını temelden reddetmiştir. Zahid sahâbîlerden Ebû Zer el-Gifârî, siyahî bir müslümana "Kara derili kadının oğlu!" şeklinde hitap ettiği haber verildiğinde Resûl-i Ekrem, *"Sende Câhiliye kalıntısı mı var?"*⁴⁸ buyurarak hem Câhiliye döneminin değer yargılarını reddetmiş, hem de iman ve takvânın üstünlüğün esas olduğunu, renginden dolayı insanların kınanamayacağı esasını

⁴³ el-Hucurât 49/10.

⁴⁴ el-Hucurât 49/10; Günay, *Din Sosyolojisi*, 350.

⁴⁵ "Ey insanlar, gerçekten sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi (sırf) birbirinizle tanışmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki sizin Allah katında en şerefliiniz takvaca en ileride olanınızdır" (el-Hucurât 49/13).

⁴⁶ Lokman 31/17.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Coşkun, "Sosyal Bütünleşme, Sosyal Çözülme ve Din", 116.

⁴⁸ Müslim, "Birr ve's-sıla", 66-68.

getirmiştir. Aynı şekilde hadislerde mü'minlerin bir vücudun âzâlarına benzetilerek⁴⁹ aralarındaki bağ ve tesânüde vurgu yapılmıştır.

Sünnet, mü'minlerin birbirlerinin davetine icabet etmek, hastalığında ziyaret etmek, selam vermek ve verdiği selamı en güzel biçimiyle iade etmek, cenazesine iştirak ederek vefat eden kişiye son vazifesini yapmak gibi birbirlerine karşı yükümlülüklerinin olduğunu ifade ederek sosyal kaynaşma ve bütünleşmeyi hedeflemiştir.

6. SOSYAL KURUMLAR VE SÜNNET

6.1. Aile

Toplumun en küçük sosyal birimi olan ve fertlerin ilişkilerinden doğan aile kurumu, cinsiyetler arası ilişkileri ve soyun devam ettirilmesini kurallara bağlayarak standartlaştıran davranışlar sistemidir.⁵⁰ Câhiliye döneminde ata-erkil bir aile yapısı hâkimdi. Âd, Semûd, Benî Mudar, Benî Hâşim, Kureyş gibi kabile isimlerinin çoğu da bu kabilelerin müşterek bir atadan geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte adlarından anlaşıldığına göre bazı kabilelerin anneden türediği anlaşılmaktadır.

İslâm aileye büyük önem atfetmiştir. Allah Teâlâ *"İçinizdeki bekârları evlendirin"*⁵¹ buyurarak evliliği ve aileyi teşvik ederken Resûlullah da *"Evlenmek benim sünnetimdir, sünnetimi terk eden benden değildir"*⁵² buyurarak evliliğin İslâm toplumundaki yerine dikkat çekmiştir. Ayrıca İslâm, kadını ailenin iki temel unsurundan biri olarak telakki ederek ona pek çok haklar vermiş; Câhiliye döneminin kadını ikinci sınıf gören, mirastan mahrum tutan anlayışını kökünden yıkmıştır. Hz. Peygamber'in eşlerine davranışı, annenin dindeki yerine dair kuvvetli vurguları, *"Allah'ın kadın kullarına iyi davranınız"*⁵³ şeklindeki Veda Hutbesi'ndeki tavsiyeleri, Câhiliye dönemi ile kıyaslandığında İslâm'ın kadınlara ne derece ehemmiyet verdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Kadına evlilikle birlikte tasarrufu tamamen kendi elinde olan mehir hakkı tanınmıştır.⁵⁴ Mehirsiz nikâh akdini (nikahu'l-makt),⁵⁵ iki ailenin karşılıklı kız değişimi suretiyle kızlarını mehirsiz evlendirmesi (nikahu's-şigar) ve bir erkeğin aynı anda iki kız kardeşi nikâhı altında tutması (cem') gibi nikâh çeşitleri yasaklanmıştır.⁵⁶ İslâm, Câhiliyye döneminde yaygın olarak görülen çok evliliğe bir sınır ve kıstas getirmiş ve tek evliliğin esas olduğunu, birden fazla evliliğin istisnai hâllerde geçerli olabileceği prensibini vaz' etmiştir.⁵⁷ Aileyi korumak için boşama

⁴⁹ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi Abdurrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmiyye, 1403), 9, 447.

⁵⁰ Aile ile ilgili farklı tanımlar mevcuttur. Bk. Z. Fahri Fındıkoğlu, *Hukuk Sosyolojisi* (İstanbul, 1958), 97-116; Arslantürk, Zeki; Amman, M. Tayfun, *Sosyoloji* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013), 298-299.

⁵¹ en-Nûr 24/32.

⁵² İbn Mâce, "Nikâh", 1; Müslim, "Radâ", 18.

⁵³ Buhârî, "Enbiyâ", 1.

⁵⁴ en-Nisâ 4/4, 20-21.

⁵⁵ en-Nisâ 4/19, 22.

⁵⁶ en-Nisâ 4/23.

⁵⁷ en-Nisâ 4/3.

hakkı üç ile sınırlandırılmıştır.⁵⁸ Evlat edinilen çocukların gerçek evlat gibi olmadığını ve nâmahremlığın haramlığın devam ettiğini bildirmiştir.⁵⁹

6.2. İdarî ve adlî yapı

Tüm kurumlarla etkileşim hâlinde bulunan hukuk, kamu düzenini sağlama işlevi dolayısıyla aynı amaca sahip olan siyaset kurumu ile daha çok ilişki içerisinde.⁶⁰ İslâmiyet'in geldiği dönemde Arap Yarımadası'nda yaşayan Arapların merkezî bir siyasal düzene sahip olmadıklarını ve kabileler hâlinde varlıklarını sürdürdüklerini söylemek mümkündür. Meselâ İslâm'ın doğduğu Mekke'de dönemin en büyük kabilesi olan Kureyş, bünyesinde on farklı aşiret barındırmaktaydı. İslâm için büyük bir öneme sahip olan Mekke'de *aristokratik* bir devlet varlık sürmekteydi. Bu devlet içerisinde de sosyal ve idarî işlerin yürütülmesinde görevli birtakım kabileler mevcuttu.

Mekke'nin idaresi ile ilgili değişik görevler bulunmaktaydı. Abdüddârôğulları'nın elinde olan *nedve*, Haşimoğullarının elinde olan ve hacıların su ihtiyacının karşılanması vazifesi *sikâye*, Kureyş'in sancağı mânasına gelen ve Hz. Peygamber zamanında Benî Ümeyye'den Ebû Süfyân b. Harb'in uhdesinde bulunan *ukâb*, Benî Nevfel'in elinde olan ve Mekkelilerden para toplayıp fakir hacılara yemek vermek anlamına gelen *rifâde*, Abdüddârôğulları'nda olan ve Kureyş'in bayrağını taşıma imtiyazı anlamına gelen *livâ*, Abdüddârôğulları'ndan Osman b. Talha'nın üstlendiği ve Kâbe'nin perdedârlığı, bakımı ve anahtarının muhafazası anlamına gelen *hicâbe* (sidâne), Benî Esed'in elinde olan, Kureyş kabile reislerinin bir işe karar vermeden önce bu işe bakan kimseyle istişâre etmesi mânasına gelen *meşûra* veya *meşveret* sözü edilen görevlerdendir.

Aynı şekilde diyetlerin ödenmesi ve zararların tespiti anlamına gelen ve Teymoğulları'nın elinde olup Hz. Ebû Bekir'in yerine getirdiği *eşnâk*, Mahzumoğulları'ndan Hâlid b. Velîd'in elinde olan savaş zamanında bir çadırın kurulması ve Kureyşliler'in orduyu techiz için getirdikleri savaş malzemelerini ve paraları burada toplama anlamına gelen *kubbe* ile savaşta Kureyş ordusundaki süvari birliğine kumandanlık yapmak olan *e'inne*, Adiy kabilesinin elinde olan Ömer b. Hattab'ın yürüttüğü, Kureyş'in yabancılar nezdinde temsil edilmesi mânasındaki *sifâret*, Cumah'tan Safvân b. Ümeyye'nin ilgilendiği bir işe başlamadan önce *ezlam* adı verilen oklarla bir çeşit kumar oynamak ve fala bakmak anlamında kullanılan *eysâr*, Beni Sehm'in elinde olan ve putlara sunulmuş olan malların saklanması mânasına gelen *hukûme* veya *emvâl-ı muhâcere*⁶¹ de Mekke'deki görevlerdendir.

⁵⁸ el-Bakara 2/229-230.

⁵⁹ el-Ahzab 33/4.

⁶⁰ Coşkun, "Sosyal Değişme ve İslâm Hukuku", *Din Eğitimi Araştırmalara Dergisi*, Sayı:18 (2007), 75.

⁶¹ Ahmed b. Muhammed b. Abdîrabbih Endelüsî, *el-'İkdu'l-Ferîd* (Kahire 1940), 3: 313-314; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid* (İstanbul: Çağrı Yayınları 1992), 30-32; İbrahim Sarıçam, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 30-31; Mehmet Salih Arı, "Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi İstem*, 2/4 (2004): 175-190.

Mekke'nin fethinden sonra, Hz. Peygamber Kâbe ile ilgili vazifeleri devam ettirdi ve bu işi en iyi bir şekilde yürütebilecek ehil kişileri görevlendirdi.

İslâm krallık, demokrasi vb. bir sistem teklif etmek yerine adaleti, istişâre ile iş görmeyi esas alan bir sistem öngörür. Bütün halifelerin halkın kendilerine biat etmesiyle başa gelmiş olması, halkın rızası ve seçimle iş başına gelmenin esas olduğunu göstermektedir. Sünnet, idarecilerde bulunması gereken temel vasıfları ehliyet, dirayet ve adalet olarak belirlemiştir. Âdil devlet başkanı ile ilgili *"Kıyamet gününde insanların Allah Teâlâ'ya en sevgili olanı ve O'na en yakın yerde bulunanı adaletli devlet başkanıdır"*⁶² mealindeki hadis, idarecilerde bulunması gereken temel vasa işaret etmektedir.

6.3. Ekonomi

Mekke'nin iklimi ve arazisi itibariyle tarıma elverişli olmadığından halk geçimini daha çok ticaretle ve hayvancılıkla sağladı. Yazın Şam'a, kışın Yemen'e düzenlenen ticaret kervanları, Mekke'nin ticaretine yön veriyordu. Belli mevsimlerde düzenlenen bugünkü mânada fuarlar anlamına gelen Ukaz, Mecenne gibi panayırar sayesinde Mekke civarındaki yerleşim yerlerinde bulunan halk, haram aylarda Mekke'ye akın akın gelirlerdi. Ayrıca Kâbe sayesinde Mekke bir hac merkezi idi ve pek çok hacı adayı bu vesileyle hem ticaret yapar hem de hac vazifesini eda ederdi. Muharrem, Recep, Zilkade ve Zilhicce aylarının haram sayılıp bu aylarda savaşılmaması, Kâbe'ye sığınan bir kimseye katil bile olsa dokunulmaması, Kâbe'nin Arap Yarımadası'nın geneli tarafından mukaddes kabul edilmesi, Mekke'yi güvenli bir şehir kılmış ve ticaretin ilgili faktörler tarafından canlı tutulmasını sağlamıştır.

Allah Resûlü, ilk muhacirlerle birlikte Medine'ye hicret edince önce mescid, idarî merkez, medrese, toplantı mahalli, mahkeme gibi fonksiyonlar icra eden Mescid-i Nebevî'yi inşa ettirmiş, ardından ekonomik hayatın canlanması için pazar kurdurmuştur. Resûl-i Ekrem rızkın onda dokuzunu ticarete olduğunu⁶³ belirterek ticareti teşvik etmiştir. Medine'de ticaret, büyük ölçüde Yahudilerin kontrolündeydi. Hz. Peygamber'in bu konudaki teşvikleri müslümanların siyasî olduğu kadar ticarî hayatta da bağımsızlıklarını kazanmaya teşvik olarak yorumlanmalıdır. Ergenlik yıllarında ticarî kervanlara hem amcasının mahiyetinde hem de gençlik döneminde Hz. Hatice'nin işlerinin sorumlusu olarak Şam'a ticaret maksadıyla seyahatler gerçekleştirmiş olan Resûl-i Ekrem, ticaretin kurallarını, şartlarını ve sağladığı imkânlarını gayet iyi biliyordu.

Allah Resûlü *"Bizi aldatan bizden değildir"*⁶⁴ buyurarak ticarete dürüst davranmayı, helalinden kazanmayı, kimseyi aldatmamayı, kul hakkı yememeyi ve Allah'ın takdir etmiş

⁶² Tirmizî, "Ahkâm", 4; krş. Müslim, "İmâre", 18; Ayrıca bk. Nesâî, "Âdâbü'l-kudât", 1.

⁶³ Alâüddîn Ali b. Husamüddîn el-Hindî el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl-fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî (Saffetu'l-sekâ. Müessesetü'r-risâle, 1401/1981), 4: 30; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. el- İmâm Ebû Muhammed b. Âşur (Beyrut: Dâru-ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1422/2002), 7: 273.

⁶⁴ Tirmizî, "Büyu", 74; Ebû Dâvûd, "İcâra", 16.

olduğu rızkı ve nasibini aramayı emir buyurmuştur. “*Veren el, alan elden daha hayırlıdır*”⁶⁵ hadisi; veren el olmayı, İslâm'ın malla yapılabilen ibadetlerinden zekat, hac, sadaka, köle azadı, imkânı olmayanları evlendirme, fakirleri doyurma; mescid, okul gibi kamuya yararlı binalar inşa etme, ilim talebelerine maddî yardımda bulunma gibi ibadetler hep maddî imkânları, başka bir ifadeyle zengin olmayı gerektirmektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber malını Allah yolunda harcayabilen, malî imkânlarıyla Allah'ın rızasını gözetten Hz. Ebû Bekir, Osman, Abdurrahman b. Avf gibi zengin sahabîlerin Allah ve Resûlü uğrunda harcamalarını takdir ve teşvik etmiş ve söz konusu sahabîler bu hususta ümmete güzel bir model olmuşlardır.

Medine'de ekonomik hayat, ticaretin yanı sıra ziraata da dayanmaktaydı. Mekke'ye nispetle hurma gibi meyvelerin yanı sıra çeşit bakımından az olsa da kuyuların bulunduğu bahçelerde bazı sebzeler yetiştirilebiliyordu. Tarıma elverişli ve nispeten ılıman iklime sahip olan Tâif gibi yüksek yerlerde ise üzüme varıncaya kadar ziraat mahsulleri yetiştirmekte idi. Ancak iklim ve arazi şartlarından dolayı Medine'de ürün çeşidi azdı. Sözü edilen şehirlerde yaşayan Araplar Şam'a yün, deri gibi hayvanî ürünlerle, demir filizi ve benzeri maddeleri ihraç ediyorlar, bunun karşılığında hububat gibi gıda maddeleri, savaş aletlerini ve tekstil ürünlerini ithal ediyorlardı.

6.4. Eğitim

Çağdaş eğitim, bireyin bedenî, hissî, zihnî ve sosyal yeteneklerinin kendisi ve toplumu için en uygun şekilde gelişmesidir. Eğitimin amacı ise bedence ruhça sağlıklı, topluma etkin şekilde uyabilen insanlar yetiştirmektir.⁶⁶ Eğitimin temel özelliği, onun bir sosyalleştirme (sosyalizasyon) süreci olmasıdır. Bütün sosyal olay ve olgular bir eğitim sürecinde yapısallaşırlar. Eğitim; aile, ekonomi, din, siyaset gibi her alanda ve zamanda vardır.⁶⁷

İslâm'dan önce Arap Yarımadası'nda basit düzeyde de olsa eğitim faaliyetleri bulunmaktaydı. Araplar arasında geçerli olan bilgiler, şiirin yanı sıra daha çok basit gözlem ve tecrübeye dayanan tıp, kıyâfe, ırâfe ve kehânet gibi alanlarla ilgiliydi.⁶⁸

Mekke döneminde Hz. Peygamber'in Dâru'l-Erkam'ı bir mektep olarak kullandığı söylenebilir. O, yetiştirdiği kişileri muallim ve kadı olarak çeşitli beldelere göndermiştir. Mus'ab b. 'Umeyr⁶⁹ ve Muâz b. Cebel hemen akla gelen örneklerdendir. Allah Resûlü, Medine'de ise eğitim faaliyetlerini daha kurumsal olarak yürütmüştür. Mescid özelliğinin yanında mahkeme, idare merkezi gibi fonksiyonları icra eden Mescid-i Nebvî'nin en dikkat çekici yönlerinden biri de mektep olarak vazife görmesidir. Adına Ashâb-ı Suffa denilen

⁶⁵ Buhârî, “Zekât”, 18; Müslim, “Zekât”, 94-97, 106, 124

⁶⁶ Binnur Yeşilyaprak, *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 2.

⁶⁷ Arslantürk; Amman, *Sosyoloji*, 349.

⁶⁸ Ömer Rıza Kehhâle, *Dirâsât ictimâ'îyye fî'l-'uşûri'l- İslâmiyye* (Dımaşk 1393/1973), 37; Ziya Kazıcı; Halis Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul TDV. 2010), 39: 516-517.

⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1: 201.

sahabîler, Mescid-i Nebvî mektebinin daimî ve yatılı talebeleri idi. Resûllullah burada bizzat ders verirdi; ancak okuma-yazma bilmeyenler için ve Kur'ân'ı öğretmek üzere kendisine yardımcı olmak üzere başka öğretmenler de görevlendirmiştir. Bunlardan biri olan Ubâde b. Sâmit, okuma-yazma ve Kur'ân öğretme işiyle görevliydi.⁷⁰ Aslında yazı uzmanı olan Abdullah b. Sa'îd b. el-Âs, Resûllullah tarafından "Hikmet öğretmeni" olarak atanmıştı.⁷¹ Allah Resûlü, Bedir Savaşı'nda esir düşen müşrik düşman askerleri için fidye olarak adam başına 4.000 dirhem biçildiği hâlde, bunlardan okuma-yazması olanların Medineli on Müslüman çocuğa öğretmek suretiyle serbest bırakılmasını emretmesinden anlaşılmaktadır.⁷²

Hz. Peygamber kadınların da öğretimine önem vermiş ve onlara haftada bir günü özel sohbet zamanı olarak tahsis etmiştir. Eşlerinden Hz. Âişe, Hafsa ve Ümmü Seleme, Sünnet'in özellikle kadın sahabîlere nakledilmesinde ve öğretilmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Okuma yazma bilen Şifâ isimli kadın sahabîyi eşi Hafsa'ya okuma yazma öğretmek üzere görevlendirmesi Allah Resûlü'nün okuma ve yazma öğrenilmesini teşviki ve bunun kendi ailesi üzerinde uygulaması olarak değerlendirilmelidir.

Şifahî kültürün egemen olduğu, imkânların kıt, okuma yazmanın dönemin sosyal ve kültürel şartları gereği oldukça düşük olduğu Hicaz Yarımadası'nda, Resûllullah'ın gayretleri, eğitimin önemini göstermesi bakımından anlamlıdır. Allah Resûlü'nün kendisine inen vahiyleri vahiy kâtiplerine düzenli olarak yazdırması, hadislerinin elli civarında sahâbî tarafından özel gayretlerle *sahîfeler* hâlinde yazıya geçirilmesi,⁷³ yabancı devlet başkanları ve kabile liderlerine İslâm'a davet mektubu gönderilmesi, bazı kişi ve kabilelere emannâme verilmesi, zekat âmillerine verilen yazılı belgeler vb. Asr-ı saâdetde yazının Hz. Peygamber ve ashâbı tarafından kullanıldığını göstermektedir.

6.5. Siyaset ve diplomasi

Siyaset (politika), bir sosyal grup içinde, o sosyal grubun üyeleri arasındaki davranışları düzenleme ve yönetme faaliyetleri" olarak tanımlanabilir. Siyaset, kamu düzenini sağlamak ve genel yönetimi gerçekleştirmek görevini yerine getiren temel bir kurumdur.⁷⁴

Hz. Peygamber, adil yönetimi ve yöneticileri teşvik etmiş, siyaset ve yönetimde adil davranılmasını, yöneticilerin maiyetlerinden sorumlu olduklarını bildirmiş ve ehil olmayanlara yöneticilik görevi vermemiştir. Nitekim "*Hepiniz çobansınız ve çoban kontrolü*

⁷⁰ Ebû Dâvûd, "İcâra", 37; İbn Mâce, "Ticârât", 2; Beyhakî, "İcâra", 10; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1958), 634.

⁷¹ İbn Habîb, *el-Muhabbar*, 460; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 634.

⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2: 1, 14, 17; Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Kitâbü'l-emvâl*, thk. Halil Muhammed Herrâs (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 153; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 634.

⁷³ Muhammed Mustafa A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîs'in-nebevî ve târihi tedvînih*, (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1413/1992), 1: 92-142.

⁷⁴ Arslantürk, Zeki; Amman, M. Tayfun, *Sosyoloji*, 329-330; Fichter, J., *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, Ankara 1996, 116; Arslantürk, Zeki; Amman, M. Tayfun, *Sosyoloji*, 329.

altındaki sürüden mesuldür"⁷⁵ mealindeki rivayet, mecâzî bir anlatımla aile reisinden en üst konumdaki devlet başkanına kadar yöneticilerin omuzlarına sorumluluk yüklemektedir. Meselâ Ebû Zer Allah Resûlünden idarî bir görev istediğinde, o Ebû Zerr'i çok sevmesine rağmen onun sert, katı ve insanların yapılarını, sosyal şartları dikkate almayan karakterini iyi tanıdığından, ona idarecilik görevi vermediği gibi ileriki yıllarda bundan uzak durmasını tavsiye etmiştir.

Zeyd b. Hârîse'nin oğlu Usâme, azadlı bir kölenin oğlu olmasına rağmen Hz. Peygamber'in onu aralarında önde gelen sahabîlerin bulunduğu orduya komutan tayin etmesi, onun komutanlığa ehil olduğunu, komutanlıkta faziletin değil öncelikle liyâkatın esas alındığını ve en ehil kişilere görev tevdi edildiğini göstermektedir. Geç dönemde müslüman olan Amr b. Âs'ı yine ileri gelen sahabîlerin katıldığı bir müfrezeyle komutan tayin etmesi, Hâlid b. Velîd'e komutanlık görevi vermesi Hz. Peygamber'in siyasette ve atamalarda ehliyet ve liyâkati esas aldığını, en doğru kişiye görev vermeye gayret ettiğini ortaya koymaktadır.

Fıkîhî bilgisi ile temâyüz eden Muâz b. Cebel'i⁷⁶ ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi⁷⁷ Yemen'e kadı ve zekat âmili olarak görevlendirmesi; sakin yapısı, kararlılığı, ikna gücü ve fiziki güzelliği ile tanınan Mus'ab b. Umeyr'i Medinelilere muallim ve elçi olarak göndermesi,⁷⁸ Resûl-i Ekrem'in görevin niteliğine uygun sahabîleri seçtiğini göstermektedir.

6.6. Serbest zamanları değerlendirme, eğlence ve Sünnet

İslâm literatüründe eğlence "lehv" kelimesi ile ifade edilmiştir. Levh sözlükte eğlenmek, oynamak, meşgul olmak; bir şeyden hoşlanmamak, bağ kurmak gibi farklı anlamlara gelmektedir.⁷⁹ "Kişinin kendisini ilgilendiren ve önem verdiği şeylerle meşgul olması" ;Tekâsür sûresinde geçtiği şekilde "meşgul etmek, alıkoymak"⁸⁰, "zevki geçici olan her şey"⁸¹, "hayırlardan ve öncelikli yapılması gereken şeylerden engelleyen her bâtil şey" ve "insanı hayırdan alıkoyan ve kendisini ilgilendirmeyen her türlü bâtil şey"⁸² *lehv* kavramı ile ifade edilir. "Lehv"i; "oyun, eğlence, çalgı; insanı tefekkürden, hakikatlerden uzaklaştıran, faydasız şeylerle meşgul eden, gâfil yapan, nefsinin hevâ ve arzularına yenik düşüren, oyalayan, meşgul eden, arkasında zarar ve kar bırakmaksızın sona eren bir şeydir ki bu,

⁷⁵ Buhârî, "Cum'a", 10. ; Müslim, "İmâra", 20.

⁷⁶ Buhârî, "Ahkâm", 22; Müslim, "İman", 30; Cihâd", 7; Ebû Dâvûd, "Zekât", 4; İbn Mâce, "Sünne", 8.

⁷⁷ Müslim, "Hac", 156. Dârimî, "Mukaddime", 24.

⁷⁸ Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 46; Müsned, 1: 167.

⁷⁹ İbn Manzûr, "Lhv", *Lisânu'l-Arab*, 15: 260.

⁸⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât li-elfâzi'l-Kur'an*, 748.

⁸¹ Ali b. Muhammed Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, thk. Heyet (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye 1403/ 1983), 194.

⁸² Eyyûb b. Mûsa el-Hüseynî Ebû'l-Bekâ, *el-Küllîyyât Mucemu fi'l-mustelahât ve'l-furûkî'l-lügaviyye*, thk. Adnân Derviş Muhammed el-Mısri (Beirut: Müessesetü'r-risâle, ts.), 778.

insanı ciddi meseleleri düşünmekten alıkoyar ve nefiste zararlı bir etki bırakır"⁸³ şeklinde tanımlayarak onu dair tamamen olumsuz değerlendirenler olmuştur.

Lehvi şaka meclislerinde, hikâye meclislerinde bulunup faydasız hikâyeler dinlemek gibi zararı ve faydası olmayan lehv, farz ibadetlerinden veya toplum için gerekli olan işlerinden uzaklaştıran nefiste ve toplumda kötü etki bırakan lehv; müsabaka, at ve deve yarışı, ok ve silahla yarışma gibi nefis ve toplum için yararlı olan lehv⁸⁴ şeklinde gruplandırmak mümkündür.

Câhiliye döneminde kapalı mekânlarda gerçekleştirilen eğlenceye kumar oyunları örnek verilebilir. Hadislerde⁸⁵ İran kültüründen geldiği anlaşılan tavlaya benzeyen "nerd" ve "nerdeşir" in yasaklandığı görülmektedir. Kaynaklar o dönemde Araplar arasında satranç, dama gibi oyunların da oynandığını nakletmektedir.⁸⁶ İslâm öncesi Araplarda çalgı aletleri kullanılıyordu.⁸⁷ Câhiliyede hayvan hedef alınarak yapılan okçuluk yarışları da vardı. Ayrıca Câhiliye döneminde koşuculuk meşhurdur, onlar arasında ünlü koşucular vardı. Ebû Hıraz el-Hüzelî (ö. 15/636) koşuculuğu ile temâyüz etmiş biriydi.⁸⁸

Câhiliye kültüründe hayat çok canlı geçiyordu. Şiir, edebiyat, hitabet onlarda çok önemli olup merasimlere coşku ve heyecan katardı. Mûsiki de kendine has etkisiyle dinleyenlerde ayrı bir coşku uyandırıyor. Deve çobanları develerini güderken, gençler çölde dolaşırken, sakalar su taşırken, dokumacılar işini yaparken, çadırda-evde kadınlar çocuk bakar ve işlerini görürlerken şarkılar söylerlerdi. Araplarda reis seçimi, düğün, Sünnet, bayram, sefere çıkış, seferden dönüş, yeni bir eve sahip olma, kervan uğurlama ve karşılama, eski zaferlerin yıl dönümü gibi zamanlarda def çalma ve eğlenme âdeti.⁸⁹

Gençlik dönemine girdiği ilk yıllarda eğlencenin tertip edildiği bir düğüne katılmak üzere yola çıktığında yolda uykusunun getirilerek uyuyakalmasını ve ona katılamamasını Hz. Peygamber, Allah'ın kendisini bu tür lehviyâta dayanan oyun ve eğlencelerden uzak tutması şeklinde değerlendirmiştir. Bu rivâyet dikkate alındığında alkollü içkilerin tüketildiği, kadın-erkek mahremiyetine dikkat edilmediği, tesettürün ihmal edildiği eğlencenin düğünlerde bile olsa hoş görülmediği anlaşılmaktadır.

H. Peygamber, insan fitratını ve psikolojisini dikkate alarak ümmetinin meşru çerçevede eğlenmesine müsaade ettiği gibi bu hususta teşvikte de bulunmuştur. Meselâ o, bir bayram vakti Medine'ye gelen Habeşli folklor ekibinin oyunlarını icra etmelerine

⁸³ Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul 1967, 3: 19; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Karaman Ofset, 2005), 326.

⁸⁴ Mustafa Hîn, *Büyük Şâfiî Fıkhu*. trc. Ali Aslan (İstanbul 1994), 4: 325; Sümeyra Güvendi, *Fıkıhta Lehv/ Oyun ve Eğlence* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008), 8-9.

⁸⁵ Müslim, "Şi'r", 10; Ebû Davûd, "Edeb", 56.

⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. Bozkurt, "Eğlence", 10: 483.

⁸⁷ Abdulkadir Tekin, "İslâm'da Eğlenceyi Haram Kılan Unsurlar", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 28 (2016): 455-487.

⁸⁸ İbrahim Sarıms, "Ebû Hırâş el-Hüzelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. 1994), 10: 158.

⁸⁹ Hüseyin Alan, *H. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan* (İstanbul: Beyan Yay, 2012), 414-416.

müsaade buyurmuş, onların oyunlarını merak eden eşi Hz. Âişe'yi sırtına alarak seyretmesine imkân tanımıştır. Resûl-i Ekrem, düğünlerin ölü evi gibi matem havasında geçmemesi için kadınların, kendi aralarında ve mahremiyet şartlarına riayet etmeleri şartıyla def çalıp şarkı söylemelerine ve oynamalarına müsaade buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem'in düğünlerde def çalınip, şarkı söylenmesine izin vermesi,⁹⁰ dinî sınırlara riâyet edilmesi şartıyla bu tür eğlencelerin meşru olduğunu gösterir. İslâmî dönemde bazı aileler, düğün ve sünnet törenlerinde erkek folklor ekibi getirip davetlilerin eğlenmesini sağlarlardı.⁹¹ Kaynaklarda gelin alma töreninde de def çalınip ezgiler söylendiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Düğünlerde ziyafet verilmesinin yanında hurma gibi tatlı yiyecekler düğüne katılanların üzerine serpilirdi. Allah Resûlü bir düğünde eşi Hz. Âişe'ye muğanniye gönderilmesini ve söz konusu muğanniyenin düğünlerde âdet olan ezgileri söylemesini, zira Ensar'ın gazel dinlemeyi sevdiğini ifade buyurmuştur.⁹²

Resûl-i Ekrem'in genellikle sabah namazlarından sonra ashabıyla sohbet etmesi, rüya görüp görmeyenleri sorarak varsa onların rüyalarını yorumlaması ya da yorumlatması, yeri geldiğinde kendi huzurunda hikâyeler anlatılması, meşru çerçevede şaka ve mizah yapılması insanların eğlenme, dinlenme ve psikolojik rahatlama ihtiyaçlarının dikkate alındığını ve o dönemin imkânları çerçevesinde psikolojik ve sosyal ihtiyaçların gözetildiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Kur'ân "*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın...*"⁹³ âyeti ile düşmana karşı kuvvet toplanmasını emretmektedir. Okçuluk, onun günümüzdeki biçimleri olan her türlü atıcılık, ata binicilik ve günümüzdeki motorlu araçların kullanımı, koşuculuk, vücudu sağlıklı yapıp geliştiren güreş, Uzakdoğu sporları bu çerçevede mütalaa edilebilir. Nitekim Allah Resûlü'nün yüzmeyi, okçuluğu, biniciliği ve koşuyu teşvik ettiğini görüyoruz. "*Çocuklarınıza ata binmeyi, kılıç kullanmayı, ok atmayı ve yüzmeyi öğretiniz*" şeklindeki nebevî emirler, hem faydalı sporların yapılmasını hem de çocukların geleceğe hazırlanmasını emretmektedir. Biz bu hadisten ok atmadan günümüzdeki her türlü silah atışını, binicilikten motorlu araçları, yüzme sporundan kişinin sağlığını ve hayatını koruyacak faydalı sporları anlayabiliriz. Ancak bütün bunlarda dikkat edilmesi gereken husus, Allah Resûlü'nün zamanın boşa geçirilmesini yasakladığının unutulmaması, insana faydası olmayan, insan vücuduna ve sağlığına zarar veren aktiviteleri men ettiğinin dikkate alınmasıdır. Meselâ bir horozu, nişan olarak dikip ona ok atışı yapan bazı sahabileri Hz. Peygamber kat'i bir dille uyarmış, hiçbir canlıyı nişan için hedef yapmayınız buyurarak spor ve eğlence de helal- haram çizgilerine riayet edilmesini emretmiştir.

⁹⁰ Buhârî, "Nikah", 48; ayrıca bk. Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî mârifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994), 4: 380.

⁹¹ Ebü Muhammed b. Abdillâh, *Ahbâru Mekke* (Beyrut: Dâru's-sekâfe, 1979), 1: 22-23.

⁹² Buhârî, "Nikah", 63.

⁹³ el-Enfâl 8/60.

Hız. Peygamber kumara alet edilmeyen at ve deve yarışı gibi spor ve eğlenceleri, kendisi de at ve deve yarıştırmak teşvik etmiştir. Öyle ki Resûlullah'ın Kusva isimli bir devesi vardı.⁹⁴ Zira bu tür yarışlar aynı zamanda "cihada hazırlık" anlamına gelmektedir. Resûl-i Ekrem döneminde yapılan sporlar olarak değerlendirilebilecek aktiviteler at ve deve yarıştırmak, kılıç-kalkan oyunları, binicilik, ok atma ve nişancılık, yüzme, güreş, koşu şeklinde sıralanabilir. Buhârî'de ve diğer pek çok kaynakta kaydedildiği gibi Resûlullah'ın meşhur yarış devesi Abda, "lâ yûsbak: geçilmez" olarak ün yapmıştı. Bir bedevînin devesi, Hız. Peygamber'in devesini geçip yarışı kazandığında o "Allah'ın burada dünyevî bir şeyi zirveye yükseltip de sonra onu alaşağı etmediği hiçbir şey yoktur"⁹⁵ buyurarak bir hakikati de işaret etmiştir. Ayrıca hanımı Hız. Âişe ile koşu yarışı yapması, bazen galip gelip bazen yenilmesi, onun hem ailesiyle hoş zaman geçirmesi hem de bir spor aktivitesi olarak değerlendirilebilir. Bununla ilgili olarak Hız. Âişe şöyle demiştir: "Bir sefer sırasında Peygamber ile o ve ben bir koşu yaptık ve yarışı ben kazandım. Daha sonra benim kilo aldığım bir sırada tekrar ikimiz koşu yaptık ve bu sefer o beni geçti ve bana: 'İşte Âişe bu, öncekine bir karşılıktır' buyurdu".⁹⁶ Ayrıca Hız. Peygamber'in bizzat güreştiği, güreşi sevdiği bildirilmektedir.⁹⁷ Peygamber'in Mekke'nin ünlü pehlivanı Rukâne ile güreş yapıp sırtını yere getirdiğine ve hatta onu defalarca yendiğine ilişkin haberler bulunmaktadır.⁹⁸ Hız. Peygamber'in yüzme bildiği ve küçükken annesiyle ziyaret için gittiği Medine'deki akrabaları Neccâr Oğulları'na ait bir su göletinde yüzme öğrendiği gelen rivâyetler arasındadır.⁹⁹

Resûl-i Ekrem, sapkınlık üretmeyen, kabileler arası atışmaya ve kavgaları kızıştırmaya dönüşmeyen şiir merasimlerinde, eşi ve arkadaşlarıyla dinleyici ve seyirci olarak bulunurdu. Allah yolundan saptıran ve şirk unsuru taşıyan müzik ve eğlence türleri, alay etmek için söylenen sözler (lehvel hadis) haram kılınırken Kur'ân içeriği ile ters düşmeyen şiirlere, putperest geleneği ve değerleri yaşatanlar hariç, musiki sanatını icra edenlere bir yasak getirmemiştir.¹⁰⁰ Meselâ Medine'de Hız. Âişe'nin, iki cariyeyle yaptığı bir eğlenceye Ebû Bekir karşı çıkmış, Habeşistanlıların Medine mescidinde savaş oyunları gösterisine Hız. Ömer itiraz etmişti. Ancak onları ikaz eden Peygamber, eğlencenin devamını sağlamış, hatta o tarz eğlencelerin seyrini teşvik etmiştir. Allah Resûlü, Mekke'den hicret edip Medine'ye girerken ensâr kadınlarının def çalıp şiirler söyleyerek, çocukların büyük bir

⁹⁴ Bk. Buhârî, "Salât", 41, "Cihad", 56, 57, 58, Nesâî, "Hayl", 8. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1421/2001), 1: 424; İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebû Bekir, *el-Furûsiyye*, thk. Meşhur b. Hasan (Suûdi Arabistan Hâil: Dâru'l-Endülüs, 1414/1993), 89-90.

⁹⁵ Buhârî, "Rikâk", 38, "Cihâd", 59; Ebû Dâvûd, "Edeb", 9; Nesâî, "Hayl", 14-16; *Müsned*, 3: 103; Hammâd b. İshâk, *Tereketü'n-nebî*, 99; Celal Yeniçeri, *Hız. Peygamber'in Çevreciliği* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014), 204.

⁹⁶ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 68, ra. 2578; *Müsned*, 6: 39; İbn Mâce, "Nikâh", 50; İbn Kayyim, *el-Furûsiyye*, 85.

⁹⁷ Alan, Hüseyin, *Hız. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, 414-416.

⁹⁸ İbn Kayyim, *el-Furûsiyye*, 86; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 896; Yeniçeri, *Hız. Peygamber'in Çevreciliği*, Spor Etkinlikleri ve Kur'ân'da Çevrecilik, 217.

⁹⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1: 42 (İbn Sa'd, 1: 1, 73 ve Ebû Nu'aym, 164'den naklen)

¹⁰⁰ "İnsanlardan öyleleri vardır ki, bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak ve onu bir eğlence konusu edinmek için sözün 'boş ve amaçsız olanını' satın alırlar. İşte onlar için aşağılatıcı bir azab vardır". Lokman 31/6.

sevinç içinde “Resûlullah geldi” diyerek sevindikleri ve onu karşıladıkları bilinmektedir.¹⁰¹ Yolculuklarda, deve üzerinde seyahat ederken müslümanlar şiirler okur, nesirler dinler, yolculuğun meşakkatini azaltmaya çalışırlardı.¹⁰²

Resûlullah, gençler arasında çeşitli yarışmalar düzenleyerek okçuluk sporunu özendirmeye çalışıyordu.¹⁰³ Resûl-i Ekrem okçulukta canlı hayvanları hedef yapmayı yasaklamışsa da okçuluğa ve genel olarak ihtiyaç maksatlı avlanmaya müsaade etmiştir. O devrin sporları arasında, zenciler arasında oldukça yaygın bir tür mızrak fırlatma oyunu olan *dirkele*¹⁰⁴ ile, futbolu andıran, Mekke ve Medine’de oynanan¹⁰⁵ *kurrec* yer almaktaydı. Kaynaklarda belirtildiğine göre, “Resûlullah bir gün içlerinden hangisinin daha kuvvetli olduğunu öğrenmek için (büyük) bir taşı yerden kaldırmaya çalışan bir grup insanın yanından geçmiş ve bunda hiçbir sakınca görmemiştir.¹⁰⁶

SONUÇ

Bu çalışmamızda ulaştığımız sonuçlar ana hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir:

Sünnet; Arap toplumunun dinî, sosyal, siyasî, kültürel, ekonomik, edebî, ahlâkî vs. yönlerinin yapısal değişiminde temel bir faktör olarak rol oynamıştır.

Câhiliye, bilgisizlik ve cehâlet anlamında olmayıp bile bile ve inat sonucu Allah’ı ve onun gönderdiği dini, kitabı ve Resûlü inkâr ve küfürde ısrar etme gibi anlamlara gelmektedir. Hz. Peygamber, bu tür cehalete şiddetle karşı çıkmış; onun hayatı cahilî inanç, âdet ve geleneklerle mücadele ederek geçmiştir. Bununla birlikte Sünnet, Câhiliye döneminin inanç ve âdetlerine karşı üç türlü tutum geliştirmiştir: İslâm’a uygun olanları ibkâ, zıt olanları ilgâ, bazı yönleriyle ters düşen kısımları ta’dîl. Mekke döneminde Hz. Peygamber’in Mekke’nin müşriklerinin yaptığı Hılfu’l-fudûl anlaşmasına bizâtihi katılması, Kâbe hizmetlerine onay vermesi, Sünnet’in ibkâ ettiği Câhiliye dönemi uygulamalarına örnek olarak verilebilir. Bedel nikâhı, haden nikâhı, şığar nikahı, makt nikâhı ve mut’a nikahı gibi nikâh çeşitleri; Mekke müşriklerinin Kâbe’yi çıplak vaziyette, el çırpıp ıslık çalarak tavaf etmeleri, Ahmesîlerin dışındakilerinin giysilerinin pis sayılması, Kureyş’in Arafat da vakfeye çıkmaması Allah Resûlü’nün reddettiği ve temelli kaldırdığı Câhiliye uygulamalardır.

İslâm’ın ilk zamanlarında Allah Resûlü, Mekke müşriklerinin idare merkezi Daru’l-Nedve’ye karşı Dâru’l- Erkam’ı tebliğ, toplanma ve ibadet mekânı olarak kullanmıştır. Hz. Peygamber, şirk dinine ve sistemine rıza göstermemiş, onlarla anlaşma yoluna gitmemiş,

¹⁰¹ bk. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 1: 201.

¹⁰² Yeniçeri, Hz. Peygamber’in Çevreciliği, Spor Etkinlikleri ve Kur’ân’da Çevrecilik, 220.

¹⁰³ İbn Kayyim, *el-Furûsiye*, 91-92.

¹⁰⁴ İbnu’l-Manzur, *Lisânü’l-Arab*, 11: 244; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 896.

¹⁰⁵ Ebü’l- Kâsım Abdurrahman b. Abdille Suheyli, *er-Ravdu’l-ünüf fi şerhi’s-Sîreti’n-nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselam (Beyrut: Dâru-ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1421/2000), 7: 341; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 896.

¹⁰⁶ İbn Kayyim, *el-Furûsiye*, 7; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 896.

davasından dönmesi karşılığında kendisine vaad edilenleri reddederek mücadele ve çile yolunu tercih etmiştir. İlk müslümanlar hicrete kadar müslüman olmanın ve müslüman kalmanın bedelini Mekke'de ağır bir şekilde ödemişlerdi. Önce Habeşistan'a sonra Medine'ye yapılan hicret, inancını sağlam bir şekilde yaşayabileceği ortam arayışıdır.

Allah Resûlü, hicret ettiği Yesrib'i Medine'ye çevirmiş, orada İslâm'ın bütün kurallarıyla yaşanması için bir site devleti ve ona bağlı kurumlar oluşturmuştur. İlk anayasa olan Medine Sözleşmesi, muhacirler ve ensâr arasında kardeşlik tesis edilmesi, yargı sistemi, Mescid-i Nebevî inşası, ashabın eğitilmesi, yeni devleti ve dini muhafaza etmek üzere ordu kurulması, orduya asker temini ve teçhizat sağlanması, yabancı devletlere İslâm'ı tebliğ etmek üzere elçiler gönderilmesi ve komşu devlet ve kabilelerle ikili münasebetler geliştirilmesi Hz. Peygamber'in Medine'de gerçekleştirdiği nebevî uygulamalardan bazılarıdır. Resûl-i Ekrem eğitimden aileye, siyasetten spora kadar hemen her alanda İslâmî ilkelere uygun olarak yapılanmaya gitmiş ve radikal yenilikler gerçekleştirmiştir.

Yirmi üç yıl devam eden nübüvvet hayatında, Allah Resûlü'nün kız çocuklarının namus, şeref ve açlık gibi gerekçelerle gömerek öldürdükleri bir toplumdan "*Cennet anaların ayağı altındadır*", kız çocuğunun bereket olduğu, kız çocuğunu eğitip büyüterek evlendirenin bu vesileyle günahlarının affedilip cennete gireceği anlayışını topluma ikâme etmesi değişikliğin boyutunu göstermesi açısından manidardır.

Kur'ân'ın nebevî uygulama biçimi olan Sünnet, Kur'ân'la birlikte bir hayat nizamı olarak hayatın her alanını ve safhasını kuşatan ilkelerle ve nebevî örneklikle her dönemde prensipler bazında ümmete yol göstermektedir. Biz bu çalışmamızda Sünnet'in toplumun nasıl değiştirip dönüştürdüğünü, her bir başlığı müstakil çalışmaların konusu olan meseleleri belli başlıklar altında çok fazla detaya girmeden zikretmiş olduk.

KAYNAKÇA

Abdülhâlik, Abdülganî. *Hücciyetü's-sünne*, Riyad: ed-Dâru'l-âlemiyye li'l-kitâbî'l-İslâmî, 1415/1995.

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi. *el-Musannef*. Habîbü'r-Rahmân el-'Azamî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmiyye, 1403.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Alan, Hüseyin. *Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.

Altıntaş, Ramazan. "Câhiliye Toplumunda Kadın" *Diyanet İlmi Dergi*. 37/1 (2001), 61-85.

Arı, Mehmet Salih, "Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu", *İstem*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yıl:2/4 (2004), 175-190.

Arslantürk, Zeki; Amman, M. Tayfun. *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.

Aydın, Fatma. Hicaz Bölgesi Câhiliye Kültürü Çerçevesinde Hadislerde Sosyal Gerçeklik. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi 2015.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük 1*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2008.

A'zamî, Muhammad Mustafa. *Studies In Hadith Methodology And Literature*. Indianapolis: American Trust Publication, 1978.

A'zamî, Muhammad Mustafa. *Dirâsât fi'l-hadîs'in-nebevî ve târihi tedvînih*. Beyrut: Mektebül-İslâmî, 1413/1992.

Bedir, Murteza. Sünnet-Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajı, İsam Yayınları, İstanbul 2006.

Bedir, Murteza. "Sünnet". 38: 150-153. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul 2010.

Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâz ez-Ziriklî. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1417/1996.

Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-hilâl 1988.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kebîr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhisin. Merkezü Hecr li'l-buhûs ve'd-dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1432/2011.

Bilmen, Ömer Nasûhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1967.

Bozkurt, Nebi, "Eğlence", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 483, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Coşkun, Ali, "Sosyal Bütünleşme, Sosyal Çözülme ve Din", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13 (2004): 111-151.

-----, "Sosyal Değişme ve İslâm Hukuku", *Din Eğitimi Araştırmalara Dergisi*, İstanbul 2007, Sayı:18, s. 75.

Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif. *Kitâbu't- ta'rîfât*. thk. Heyet. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l- ilmiyye, 1403/ 1983.

Descamps, Paul. *Deneysel sosyoloji*. çev. Nurettin Şazi Kösemihal. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistân. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ebû Hayyân, Alî b. Yûsuf el-Endelüsî. Beyrut: *el-Bahru'l-muhît*, 1992.

Ebû 'Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Kitâbü'l-emvâl*. thk. Halil Muhammed Herrâs. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.

Ebü'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî. *el-Küllîyyât mu'cemu fi'l-mustalahât ve'l-furûk'l-lüğaviyye*. thk. Adnân Derviş Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessetü'r-risâle, ts.

Endelüsî, Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih. *el-'Ikdu'l-Ferîd*. Kahire: Lecnetü't-Te'lif, 1940.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Karaman Ofset 2005.

Ezrakî, Ebû Muhammed b. Abdillâh, *Ahbâru Mekke*. Beyrut: Dârü's-sekâfe, 1979.

Fayda, Mustafa. "Câhiliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 17. İstanbul: TDV. 1993.

Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velîd*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Fındıkoğlu, Z. Fahri. *Hukuk Sosyolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1958.

Fichter, J., *Sosyoloji Nedir?*. çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Atilla Kitapevi, 1996.

Firuzâbâdî, Necmeddîn Muhammed b. Yahya. *el-Kamûsu'l-Muhîd*. Kahire, ts.

Görgün, Tahsin. *İlâhi Sözün Gücü*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003.

Günaltay, M. Şemseddin. "Kabl el-İslâm Araplarda İçtimai Aile". *Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, yıl I, (1926), 74-104.

Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

Güvendi, Sümeyra. *Fıkıhta Lehv (Oyun ve Eğlence)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm'ın Doğuşu*. çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdaresi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998 .

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1958.

Hammad b. İshâk, Ebû İsmail b. Hammad b. Zeyd. *Tereketü'n- Nebî (s.a.v.) ve's-sübül elleti veccehehâ fihâ*. Dirâse ve tahkîk Ekrem Ziyâ el-Ömerî. yy.,1404.

Hîn, Mustafa, *Büyük Şâfiî Fıkıhı* (trc. Ali Aslan), İstanbul 1994.

Hitti, Philip K. *Siyasî ve Kültürel İslâm tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.

İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn Râgıb. *el-Müfredât li- elfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut 1998.

İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed Endelüsî, *el-'Ikdu'l-Ferîd*. Kahire 1940.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409.

İbn Habîb, el- Bağdâdî. *el-Muhabber*. thk. Dâru'l-âfâk el-Cedîde, Beyrut ts.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *es-Siretü'n-nebevî*. thk. Mustafa es-Sekka ve İbrahim el- Ebyârî ve Abdulhafîz eş-Şelebi. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebû Bekir. *el-Furûsiye*. thk. Meşhur b. Hasan. Suûdi Arabistan Hâil: Dâru'l-Endülüs, 1414/1993.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el- Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire Mektebetü'l- Hânci, 1421/2001.

İbn Saîd el-Endülûsî. *Neşvetü't-tarab fî târihi câhiliyyeti'l-Arab*. thk. Nusret Abdurrahman. Ammân: Mektebetü'l-Aksâ, ts.

İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-ferec. *el-Muntazam*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l- ilmiyye, 1412/ 1992.

İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *Üsdü'l-ğâbe fî mârifeti's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1994.

Kapar, Ali. "Asr-ı Saadet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler". *Asr-ı Saâdet'te İslâm*, 2: 324. İstanbul: Madve Yayınları, 1995.

Karadâvî, Yusuf. Sünnet Araştırmalarına Giriş: Sünneti Anlamada Yöntem: Sünnetin Teşri Değeri. çev. Bünyamin Erul, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2009.

Kazıcı, Ziya; Ayhan, Halis. "Tâlim ve Terbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 516-517, İstanbul: TDV. Yayınları, 2010,

Kehhâle, Ömer Rıza. Dirâsât ictimâ'iyye fi'l-'uşûri'l- İslâmiyye. Dımaşk 1393/1973.

Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslam Düşüncesinde Sünnet-Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.

Kutluay, İbrahim. Şîa'da Hadis Usûlü Ehl-i Sünnet Hadis Usûlü İle Mukayeseli Bir Çalışma. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.

Kutluay, İbrahim. "The Relationship Between The Sunnah and The Waḥy and Its Effects on The Authority of Sunnah According To Some Contemporary Scholars". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (2019), 7-47.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen-i Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Müttakî, Alâüddîn Ali b. Husamüddin el-Hindî. *Kenzü'l-ummâl-fi süneni'l-akvâl ve'l-efâl*. thk. Bekrî Hayyânî, Saffetu'l-sekâ. Müessesetü'r-risâle, 1401/1981.

Olgun, Tahir. *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*. nşr. Abdullah Işıklar. İstanbul Bilmen Yayınları: 1963.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşfû ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. el-İmâm Ebû Muhammed b. Âşur. Beyrut: Dâru-ihyâi't-turâsi'l-Arabî 1422/2002.

Sarıcık, Murat. *İslâm Öncesi Dönem Câhiliye Kültürü*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.

Sarıçam, İbrahim. *Haz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Sarmış, İbrahim. "Ebû Hırâş el-Hüzelî". 10: 158-159. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV. 1994.

Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümanların Târîhi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.

Süheylî, Ebu'l- Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh. *er-Ravdu'l-ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li İbn Hişâm*. thk. Ömer Abdüsselam. Beyrut: Dâru-ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1421/2000.

Taberî, İbn Cerîr. *Târîh*, Beyrut: Dâru't-türâs, 1387.

Tekin, Mustafa. "Kur'ân-ı Kerim'deki Aşiret, Kabile ve Kureyş Kavramlarının Din Sosyolojisi Açısından Tahlili". *Journal of Islamic Research*. 14/ 3-4 (2001) 450-454.

Tekin, Mustafa. "Sünnet Sosyolojisinin İmkânı -İslam Sosyolojisine "Sünnet"ten Başlamak"-, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, sayı: 23 (2011): 5-19.

Tekin, Abdulkadir. "İslâm'da Eğlenceyi Haram Kılan Unsurlar", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 28 (2016): 455-487.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen-i Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Tuğlu, Nuri. "Hz. Muhammed'in Arap Toplumunda Meydana Getirdiği Sosyal Değişim: Medine Örneği". IV. *Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler*, 334-335. Isparta 2002,

Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişimleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1989.

Yeniçeri, Celâl. *Haz. Peygamber'in Çevreciliği, Spor Etkinlikleri ve Kur'ân'da Çevrecilik*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.

Yeşilyaprak, Binnur. *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.

Yücel, Ahmet. *Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.